

Ольга Бабкіна

ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ЕТАПУ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті аналізуються труднощі та перспективи політичної трансформації в Україні, теоретико-методологічні підходи до вивчення та аналізу цієї проблематики. Окреслено значення демократичної політики, людського й духовного вимірів політичної трансформації. Особливості українського варіанта демократії значною мірою залежать від характеру політичного режиму, що поєднує ознаки патримоніального авторитаризму, кланової олігархії та демократії. Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, слід розглядати з позицій зміни політичних інститутів, реалізації принципу поділу влади, внесення змін до Конституції, реформування виборчої системи, зміцнення нових форм реалізації прав громадян, суспільної свідомості в напрямі демократизації тощо.

Ключові слова: політична трансформація, політичний розвиток, теоретико-методологічні підходи, транзитологія, демократична політика, поділ влади.

Babkina O. Some theoretical and methodological problems of political transition in Ukraine. This article analyzes the challenges and prospects of political transition in Ukraine, theoretical and methodological approaches to the study and analysis of this issue. Outlines the importance of democratic politics, human and spiritual dimensions of political transformation. Features of the Ukrainian

version of democracy are largely dependent on the nature of the political regime that combines features of patrimonial authoritarianism, clan oligarchy and democracy. Transformation processes in Ukraine should be considered from the standpoint of changing political institutions of the principle of separation of powers, amending the constitution, the electoral system reform, strengthening the implementation of new forms of human rights, social consciousness towards democratization and more.

Keywords: *political transformation, political development, theoretical and methodological approaches, transitology, democratic politics, the separation of powers.*

На сучасному етапі розвитку постсоціалістичних країн на особливу увагу заслуговують методологічні аспекти аналізу суспільного розвитку і подальшої трансформації цих країн.

Поняття «трансформація» означає зміну різного виду, форми, історичних властивостей певного процесу. Трансформація суспільства в межах цієї парадигми означає видозміну стану чи форми існування економічних, політичних, культурних явищ та процесів.

Трансформація в Україні, інших постсоціалістичних країнах зумовлює необхідність перегляду багатьох методологічних підходів до розуміння соціально-політичних і державно-правових проблем. Необхідним насамперед є ретельний аналіз нових політичних реалій і процесів, що виникли останнім часом; глибоке професійне осмислення та оптимальне розв'язання проблем функціонування політичної системи, місця і ролі в ній соціально-політичних та державно-правових інститутів.

У цьому контексті надзвичайно важливими є спільні зусилля у науковому пошуку політологів, юристів, соціологів, економістів, філософів та представників інших суспільних наук різних країн світу, спрямовані на досягнення успіхів у всіх сегментах суспільного розвитку. Більшість помилок та прорахунків, допущених у процесі трансформації України, можна було б уникнути, якби б, вирішуючи життєво важливі питання, поєднували здоровий глузд і наукове осмислення суспільства.

У процесі трансформації постсоціалістичних країн, у тому числі й України, відбувається інтенсивний процес накопичення політико-

правових знань, розробка теоретико-методологічних і концептуальних основ політичної науки з урахуванням світового досвіду. Слід звернути увагу на деякі методологічні і концептуальні засади становлення і розвитку політико-правових досліджень у галузі трансформації політичної сфери України та інших постсоціалістичних країн. Вони розвиваються на ґрунтовному філософсько-світоглядному рівні. Відомо, що найбільш вагомими науковими результатами досягаються якраз на перехресті різних наукових галузей. Саме на такій основі розвиваються філософія політики, філософія права, філософія культури, юридична деонтологія, дослідження проблем конституціоналізму, політичної психології.

Українська політична наука досліджує складні проблеми соціально-політичного розвитку сучасного світу та України, сутність і прояви людського виміру політики, проблеми політичної влади, формування політичної свідомості та культури, подолання соціально-політичних та етнічних конфліктів, реформування політичних систем. Особлива увага приділяється дослідженню складних і суперечливих процесів трансформації суспільства, реформування політичної системи [1–4; 8–13; 15; 17]. Відчутними є успадковані від минулого та породжені перехідним періодом суперечності та прорахунки.

Пояснення і прогнозування потребують феномен масового громадянського протесту, який розпочався вже наприкінці листопада минулого 2013 року, його широка соціальна база (молодь, студентство, середній клас, представники національного бізнесу і великого капіталу, інтелігенція та взагалі більшість українського суспільства – наявність національної, демократичної та соціальної складових, залучення різних соціальних верств та поколінь); радикалізація цього громадянського протесту та перехід його в більш радикальну фазу – громадянського спротиву, поглиблення політичної кризи; аналіз можливих варіантів вирішення та виходу з неї, що, водночас, потребувало розуміння тих помилок, які були допущені попередньою владою у відносинах з українським суспільством, які призвели до її повної делегітимізації, поглиблення політичного відчуження та радикальних політичних протестів.

Вважаємо, що однією з причин такої кризи стало спотворення та невиконання суб'єктами політичної верхівки основних об'єктив-

них функцій політики: артикуляція, інтеграція та узгодження інтересів різних суспільних груп задля збереження цілісності суспільства, комунікативної функції, яка полягає в тому, що комунікація є базовим процесом, який організовує суспільство для вирішення конкретних цілей. Тому тільки таким чином досягається консенсус і раціоналізуються взаємозв'язки між суспільством і владою [6]. У разі, коли такий консенсус відсутній, вихід із ситуації поглиблення політичного відчуження може бути в раціоналізації політичної сфери, що означає усунення таких владних відносин, які перешкоджають усвідомленому розв'язанню та консесуальному врегулюванню конфліктів. Мінімізація адміністративного впливу влади на всю систему прийняття політичних рішень з одночасною максималізацією їх взаємодії через дискурс є гарантією розвитку демократичних цінностей та обов'язковим показником легітимності влади.

В умовах трансформації та демократизації як тенденцій сучасного світового розвитку актуальною є розробка і поширення неконфронтаційної концепції політики як соціального явища, подолання пануючого ставлення до неї як до боротьби чи змагань за пріоритети. До змісту нової концепції демократичної політики, яка поширюється у сучасному світі, входять, зокрема, такі положення:

стабільність суспільства можлива тільки як співіснування різних за інтересами соціальних груп;

політика – це не сама тільки наука перемагати, а ще й мистецтво жити разом; справжнім, не ілюзорним успіхом і перемогою тут є перемога усіх;

звернення до насильства є проявом внутрішньої слабкості; справжні громадянські чесноти полягають не у політичній зятості, а у шануванні та захисті громадянського суспільства;

політику можна вважати демократичною лише до тих пір, доки «критична» громадськість лишається здатною ефективно продукувати політичну ініціативу, контролювати діяльність влади, а влада буде легітимною тільки за умови належного «раціонального» функціонування інститутів громадянського суспільства. Розвинене громадянське суспільство є як джерелом, так і наслідком політичної і громадянської активності суспільства, що утворює міцний фундамент демократії.

Найактуальнішою проблемою сьогодні є реальна політика щодо здійснення об'єднання, інтеграції України, протидії сепаратизму і зовнішній загрозі суверенітету України. Розуміючи, що всі вищезазначені проблеми ще тривалий час перебуватимуть у полі зору науковців і дослідників, сьогодні варто зосередитися на майбутньому політичному розвитку, його тенденціях, напрямках, чинниках успішності. З урахуванням того досвіду, якого ми набули останнім часом, важливим є не тільки аналіз трансформацій, які відбулися у питанні поділу влади в Україні в період 1991–2013 років, але й ідентифікація проблем та вироблення пропозицій, які б допомогли розв'язати проблеми та усунути наявні загрози подальшому розвитку України як демократичної держави, яка функціонує на засадах поділу влади.

Отже, про тенденції. Як відомо, основною причиною краху попереднього політичного режиму (який уже отримав назву «клептократичного авторитаризму») можна вважати його рух в абсолютно протилежному сучасному суспільному прогресу напрямі. Так само як і в інших країнах, в основі кризи недемократичних режимів лежить втрата політичною елітою контролю над соціально-економічними процесами і, водночас, втрата правочинності її панування в очах суспільства, тобто делегітимізація влади. З погляду тривалого і стійкого поступу, як авторитаризм, так і тоталітаризм довели свою нездатність адекватно реагувати на виклики часу, забезпечувати динамічний економічний і соціальний розвиток, свою протилежність природі сучасної цивілізованої людини, відверте нехтування її інтересами. Все це переконливо доводить, що вони вичерпали себе і потребують заміни [18].

Монополізація і централізація державної влади і в центрі, і на місцях, порушення принципу розподілу влад, як всередині влади, так і між державою та громадянським суспільством, перетворення всіх гілок влади, окрім президентської вертикалі, на її формальний придаток, держави – на корупційну машину збагачення сімейного клану Президента, ці та багато інших причин призвели до делегітимізації державної влади та її гілок (законодавчої, судової, правоохоронної тощо), масового політичного відчуження та масових політичних протестів.

Науковий аналіз трансформаційних процесів у нових незалежних державах посідає помітне місце в сучасній політичній науці. Розгляд варіантів формування політичного режиму в різних країнах, вибір форми правління, розбудови механізмів державного управління, суспільних відносин збагачує політичну науку, оновлює розуміння сутності та розвитку демократичних процесів у сучасному світі та Україні.

У рамках транзитологічної парадигми були спроби створення евристичних моделей вивчення перехідних процесів у демократичних політичних системах. Зростання кількості країн, що проголосили демократичний вектор розвитку, значно розширило поле їх вивчення і, водночас, поставило під сумнів низку принципів висновків і методологічних підходів, що використовували транзитологи. Аналіз трансформацій у посткомуністичних та пострадянських країнах дає дещо інші уявлення про демократичний транзит. Хоча деякі західні науковці пропонували вивчати «генеруючі гіпотези», а також розглядати переходи в певних країнах як випадки, що відхиляються від нормативних моделей, але, як відомо, це не принесло транзитології істотних успіхів у вивченні соціальних і демократичних трансформацій [18].

Країни «нової демократії» в умовах системної трансформації утворюють зону політичної і соціальної нестабільності (чи, за термінологією світ-системного аналізу, «зони політичної турбулентності»). Цей стан нестабільності посилюється ще й тим, що деякі держави, окрім системних трансформацій суспільства, знову відкривають або навіть створюють свою цивілізаційну ідентичність (прикладом останнього є сучасна Україна).

У теорії перехідних суспільств експлуатація концепції «хвиль демократизації» і «посткомуністичного транзиту», що включали уявлення про лінійність цього процесу та безальтернативність його результату, виявилися неспроможними. Практика ж перехідних суспільств, особливо враховуючи існуючі зараз історичні дистанції, змусила поставити під сумнів ці постулати та розпочати їх корегування, особливо в контексті результатів перехідних процесів у пострадянських країнах. На такі загальнонаукові проблеми накладаються суто специфічні особливості, характерні для сучасної України.

На відміну від демократизаційних процесів, що відбувалися в минулому, посткомуністична трансформація охоплює не лише сферу політики. Виникнення дилеми одночасності зумовлено тоталітарним характером колишньої держави та суспільства. Історичний досвід свідчить, що ці процеси можуть бути ефективними, якщо вони супроводжуватимуться синхронним динамізмом в економічній, соціальній, духовній сфері.

На жаль, визначаючи стратегію розвитку українського суспільства, частину загальнопрограмних цілей було обрано довільно, без критичного аналізу практики західних суспільств, без необхідного врахування внутрішньої логіки та особливостей розвитку України. При цьому плідними є судження та дослідження низки вчених про актуальність для України вичленування проблеми пізнання та трансформації власної цивілізації центральноєвропейського типу в рамках світового цивілізаційного процесу [4; 16].

Україна перебуває на завершенні початкового етапу становлення демократичної соціально-правової держави і переходу до втілення принципів та норм Конституції у реальне життя суспільства, держави, кожної людини. Але це бажання далеко не завжди збігається з реальністю. Існує суперечність між задекларованими нормами і реальними можливостями та бажаннями їхнього втілення. До основних причин такої ситуації належать: недостатній розвиток стійких елементів громадянського суспільства; відсутність необхідної кількості активних соціальних суб'єктів демократичної трансформації суспільства; певна безсистемність та неупорядкованість законодавства; недостатній рівень демократичної політичної і правової культури, як усього суспільства, так і його еліти.

У політико-правовій літературі розрив між бажаними конституційно визначеними змінами і суспільно-політичною реальністю дістав назву «уявний конституціоналізм» (М. Вебер). Однією з суттєвих причин цього явища є глибока суперечність між конституційно-вираженим демократичним ладом і реальною практикою управління, яка поєднує як демократичні, так і авторитарні тенденції.

У розвинутих країнах світу конституційна державно-правова практика ставиться до принципу поділу влади як до родової ознаки

демократичної та соціально-правової держави, оскільки, по суті своїй, цей конституційний принцип не допускає узурпації влади в руках однієї особи, органу тощо, а також функціонально розподіляє її між різними гілками. Цей принцип забезпечує необхідну в демократичному ладі свободу особи і реалізує демократичний постулат виключення монархізму, служить утвердженню узгодженості функціонування системи влади з вимогами права [20].

Удосконалення ж механізму реалізації поділу влади передбачає подолання низки проблем не лише на рівні системи державних органів, а й політичної структури суспільства загалом. Це стосується змін до конституції, реформування виборчої системи, зміцнення взаємозв'язку і взаємної відповідальності між парламентом та урядом, посилення гарантій незалежності судової влади, впровадження нових інститутів та форм реалізації прав громадян (народу) як первинного носія влади тощо.

Ще наприкінці 2009 року незалежними експертами (І. Коліушко, Г. Касьянов, І. Бураковський, О. Сушко, Є. Бистрицький та ін.) було запропоновано стратегію модернізації України. Документ широко обговорювався представниками громадських організацій, бізнесу, сумлінними політиками, науковою громадськістю та експертами по всій Україні. Ця стратегія не втрачає свого значення і сьогодні, вона містить продуманий комплекс системних реформ щодо модернізації і трансформації України, в тому числі зміни в інституційній організації держави та територіального самоврядування, проблеми соціально-економічної модернізації, зовнішньої політики та безпеки держави, фундаментальних цінностей демократичних змін. Україна вимагає такої політичної системи, де була б забезпечена реальна демократія, чесна конкуренція політичних сил, законотворення було б якісним і прогнозованим, а органи виконавчої влади перебували під ефективним парламентським та громадським контролем. На виборах до парламенту, рад регіонального рівня, міських рад великих міст, за задумом авторів, необхідно запровадити пропорційну систему з голосуванням із преференціями (за відкриті списки); а на виборах депутатів місцевих рад – мажоритарну систему в багатомандатних округах; на виборах мерів міст – двотурову мажоритарну систему. Доцільно було б розширити можливості для здійснення безпосереднього

народовладдя на загальнонаціональному та місцевому рівнях, надати виборцям права законодавчої ініціативи. Для розвитку політичної конкуренції слід скасувати імперативний мандат, дозволити самовисування кандидатів на виборах за мажоритарною системою, запровадити щорічне державне фінансування партій, що подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах, обмежити фінансування партій за рахунок приватних внесків. Потрібно реформувати державні і комунальні ЗМІ, запровадити суспільне мовлення, захистити журналістів від впливу власників мас-медіа. Очищення політики від корупції вимагає підвищення прозорості роботи всіх органів влади, обмеження депутатської недоторканності, впровадження публічного декларування політиками та посадовцями своїх інтересів, доходів, фінансових зобов'язань та витрат; посилення державного контролю за їх доходами і витратами [14]. Ці пропозиції, на жаль, не було реалізовано, а навпаки – політичний розвиток України за час правління Президента В. Януковича відбувався в напрямі обмеження демократії, посилення концентрації та монополізації влади.

Відомий польський учений-політолог Є. Вятр, аналізуючи трансформації, які відбувалися в посткомуністичних державах Центральної та Східної Європи, дійшов цікавих висновків щодо закономірностей вибору, застосування та розвитку різних моделей демократії, а саме – президентської або президенціальної моделі та парламентської або парламентсько-кабінетної моделі. За його оцінкою, обидві ці системи функціонують у сучасних демократіях і жодна з них не може вважатися більш демократичною щодо іншої. Вони відрізняються способом організації найвищих державних органів. Ці відмінності можуть впливати на стабільність демократії, але сам вибір президентської чи парламентсько-кабінетної конституційної моделі не визначає демократичності чи недемократичності держави. Однак, на його думку, президентська модель поділу влади вимагає від людей, які виконують функцію президентів, старанного дотримання встановлених конституцією розмежувань. Умовою успіху президентської моделі є відсутність спроб кожної зі сторін входити в компетенцію іншої гілки влади. На його думку, в посткомуністичних країнах президентська модель обиралася там і тільки там, де демократичні традиції і демократична опозиція були

слабкими. Вибір президентської моделі зумовлюється також тим, що в цих країнах лідерами виступали колишні комуністичні лідери. До таких країн належить і Україна. Він вважає, що вибір президентських моделей став головною причиною політичних і, як наслідок, економічних криз. У тих країнах, де вдалося змінити модель на парламентську (парламентсько-кабінетну), вдалося здолати кризи і забезпечити стабільний демократичний та економічний розвиток цих країн. До таких країн належить і Польща, оскільки до 1997 року (до моменту прийняття чинної нині Конституції Республіки Польща) положення конституційних новел 1989 року та Малої Конституції 1992 року стали однією з головних причин повторення конфлікту між президентом Л. Валенсою і парламентською більшістю. І тільки прийняття в 1997 році нової Конституції створили підстави для нормального функціонування гілок влади на принципах їх поділу та рівноваги.

Можна стверджувати, що держави, які обрали парламентсько-кабінетну систему, краще долали політичні кризи і більше діяли згідно з процесами демократичної консолідації, ніж ті, які обрали президентську систему. На думку вченого, наділення колишніх комуністичних лідерів великими повноваженнями, які мають президенти в президентській системі правління, створює спокусу управління авторитарним способом. Це призводить також до слабкості партійних систем, оскільки президентська система правління дає главі держави значну незалежність від політичних партій. Оскільки він обирається безпосередньо народом, то він може, але не повинен співпрацювати з партіями. Він може правити без власної партії, спираючись на державну бюрократію, армію, органи державної безпеки, використовуючи контрольовані державою засоби масової інформації. Тому президентська система може сприяти маргіналізації політичних партій. Основною причиною деградації президентської системи в колишніх комуністичних державах, до яких належить і Україна, є слабкість конституціоналізму, відсутність усталених і закорінених у суспільній свідомості правових норм і політичних звичаїв. Ці причини меншою мірою впливають на спосіб функціонування парламенсько-кабінетної системи, оскільки в них менше справ залежить від особи, яка стоїть на чолі держави. В президентській системі концентрація

влади в руках однієї особи стає небезпечною, якщо відсутні зрозумілі і добре сконструйовані конституційні норми, які захищають поділ влади, і якщо громадяни не виховувалися в демократичній політичній культурі [21, с. 121–134].

Зміна функціонуючої моделі організації державної влади таким чином, щоб вона не залежала від поточної політичної ситуації в Україні, є найголовнішим завданням, оскільки тільки стабільність політичної системи може забезпечити стабільність та розвиток суспільства. З історії конституційних змін, які відбувалися в Україні протягом останнього десятиліття, необхідно зробити відповідні висновки та запровадити таку систему поділу влади в Україні, яка б не тільки стала запобіжником її узурпації однією з гілок влади і, відповідно, запобіжником повернення до авторитарного режиму, а й забезпечувала б рівновагу, ефективність та співпрацю гілок влади, а в разі виникнення суперечностей або конфліктів – забезпечувала б надійний та ефективний механізм їх вирішення, стала основою економічного розвитку та процвітання.

Враховуючи вплив зазначених чинників, перехід до іншої форми державного правління, на думку багатьох дослідників, продиктований, насамперед, постійною боротьбою між законодавчою та виконавчою гілками влади, яка засвідчила, що жорсткий поділ влади не може так функціонувати в Україні, як він функціонує в західних країнах з президентською формою правління. Тому більшість вітчизняних науковців та конституціоналістів звернули увагу на досвід саме парламентських республік. Організація державного механізму України стосовно місця й ролі у ньому виконавчої влади, насамперед Кабінету Міністрів України, має зазнавати конструктивних поліпшень у напрямі переходу до режиму раціоналізованого парламентаризму, одним з елементів якого є сильна й достатньо самостійна у своїх діях урядова влада [5; 7, с. 60–61; 12].

З цього погляду, найбільш конструктивним вбачається перехід саме до парламентської або парламентсько-президентської форми правління. Відповідно, в процесі переходу до парламентської форми правління в Україні особливого значення набувають процеси оптимізації та вдосконалення системи державної влади, що, насамперед, передбачає реформування механізму реалізації

поділу влади в напрямі підвищення ролі парламентських структур у владному трикутнику. Згідно з оцінкою Ю. Шемшученка, ми перебуваємо на досить солідній відстані від оптимальної моделі сучасного парламентаризму. Саме цим зумовлена необхідність подальшого розвитку українського парламентаризму. І тут важливим є пошук шляхів у цьому напрямі [19, с. 155].

Незважаючи на ніби негативний досвід функціонування «парламентсько-президентської» форми поділу влади в Україні протягом 2006–2009 років, саме парламент у найбільш широкій формулі представляє дійсного суб'єкта державної влади – народ у всіх різноманітностях його поглядів та інтересів. Досягається це саме через широке представництво його представників у парламенті, які самі є носіями різних політичних поглядів. Не зменшуючи роль президента, у разі, якщо він обирається народом, слід підкреслити, що президент у будь-якому разі представляє власну позицію, власні політичні погляди (а в умовах сучасної України – політичні погляди однієї з її регіональних складових). Криза загальнонаціонального лідерства, звертання Президентів України до «своїх виборців» (тобто тієї частини, що віддала за нього голоси), а не всього народу, навіть у статусі Президента України, підтверджує дестабілізуючу роль цього політичного інституту.

Є певні особливості українського варіанта демократії, на які звертають увагу деякі політологи [2; 8; 18]. Значною мірою це залежить від характеру політичного режиму, що склався в Україні, який є змішаним, фрагментарним та поєднує ознаки патримоніального авторитарного режиму, панування кланової олігархії з елементами демократії.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, не слід розглядати в лінійній площині. На нашу думку, тут коректніше було б говорити принаймні про два різновекторні процеси. Перший – пов'язаний зі змінами політичних інститутів, суспільної свідомості в напрямі демократизації. Другий – з рухом у зворотному напрямі: збереження і розвиток інститутів авторитарного режиму, процес олігархізації.

У широкому просторі соціальних трансформацій, в якому опинилася нині Україна та інші пострадянські країни, багато в чому має місце хаотичність, яка породжується протистоянням соціальних сил

реформації і реставрації та наявним внаслідок цього вакуумом влади, права, моралі. Межі сфери соціального хаосу в посттоталітарному суспільстві не залишаються незмінними, вони постійно пульсують між мінімумом та максимумом. Амплітуда таких коливань визначається тим, які соціальні компоненти – реформаційні чи реставраційні – домінують на тому чи іншому етапі історичного розвитку певного суспільства. Тому за багатоманітності форм переходу від тоталітарної до посттоталітарної системи головними залишаються дві вказані взаємовиключні тенденції.

Сучасний суспільний розвиток вимагає розробки нових підходів до розуміння і усвідомлення сутності і змісту такої складної категорії, як політика. Адже сучасна політика передбачає цивілізовані демократичні форми управління і регулювання діяльності людей, які, використовуючи владні функції в межах закону, відстоюють свої інтереси і сприяють гармонізації інтересів суспільства і держави. Політика при цьому розуміється як інструмент гуманізації суспільства, забезпечення його стабільності, консолідації громадянського миру, демократизації держави і суспільства, верховенства права. Такий підхід уже передбачає потребу духовного виміру політичної та державної діяльності, моральної експертизи політичних програм.

Реалії сьогодення, глобалізаційні виклики, правила світового співжиття вимагають проведення демократичної політики, використання моральних норм, породжених об'єктивною реальністю – мирним співіснуванням, домовленостями, консенсусом, врахуванням інтересів усіх, визнанням загальнолюдських пріоритетів, підпорядкуванням загальнолюдським нормам, що відображається у демократичних принципах взаємин людей. Тому врахування гуманістичних оцінок і норм, духовних цінностей людства у політиці стає неодмінною умовою її далекоглядності і ефективності.

1. Андрущенко В. П. Організоване суспільство [Текст]: Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко. – К. : ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2006. – 502 с.

2. Головатий М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів / М.Ф. Головатий; Міжрегіональна академія управління персоналом. – К.: Персонал, 2011. – 227 с.

3. Дмитренко М. А. Суспільні трансформації та політичні аспекти загроз національній безпеці України [Текст] : монографія / М.А. Дмитренко; Інститут оперативної діяльності та державної безпеки. – К.: Знання України, 2006. – 347 с.

4. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку [Текст] : [кол. моногр.] / кер. авт. кол. і наук. ред. А. І. Кудряченко; НАН України, Інститут європейських досліджень. – К.: Ун-т «Україна», 2010. – 404 с.

5. Малиновський В. Я. Територіальна організація влади України: концептуальні засади трансформації / В. Я. Малиновський. – Луцьк: СПД Гадяк Ж. В., 2010. – 451 с.

6. Мармазова Т. І. Політика як соціальний феномен. Функціональні аспекти [Текст]: [монографія] / Тетяна Мармазова; Донецький національний університет. – Донецьк: Новий мир, 2010. – 195 с.

7. Мартинюк Р. С. Органи виконавчої влади у системі поділу влади України [Текст] / Р. С. Мартинюк // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2005. – Випуск 28. – С. 56–62.

8. Михальченко Н. Українська регіональна цивілізація: прошле, настоящее, будущее [Текст] : монографія / Николай Михальченко; Нац. акад. наук Украины, Інститут политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса. – К. : ИПіЕНД им. И. Ф. Кураса, 2013. – 337 с.

9. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Николай Михальченко. – К.: Інститут социологии НАНУ, 2001. – 440 с.

10. Остапенко М.А. Політичний плюралізм: нестабільність демократії та пошуки соціальної рівноваги: [монографія]; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова / М.А. Остапенко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – 350 с.

11. Пахарев А.Д. Політичні інститути і процеси в сучасній Україні: Навчальний посібник / А.Д. Пахарев. – К., 2011. – 182 с.

12. Перегуда Є. В. Виконавча влада України. Політико-правові аспекти модернізації : [монографія] / Є. В. Перегуда. – К. : Логос, 2013. – 405 с.

13. Політичний режим і народовладдя в Україні: політологічний аналіз: [Монографія] / За ред. проф. Ф.М. Рудича. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 456 с.

14. Стратегія модернізації України. Бачення незалежних експертів // Дзеркало тижня.–2009. –№ 48-49 (776–777). – 12 грудня.

15. Суспільна трансформація і державне управління в Україні. Політико-правові детермінанти: [монографія] / В. В. Цветков, І. О. Кресіна, А. А. Коваленко ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Ін Юре, 2003. – 495 с.

16. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього [Текст]: [кол. монографія] / А. І. Кудряченко [та ін.] ; кер. авт. кол. і наук. ред. А. І. Кудряченко; НАН України, Ін-т європ. дослідж. – К. : Фенікс, 2009. – 541 с.

17. Цветков В.В. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: [Монографія] / В.В. Цветков, В.П. Горбатенко – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 248 с.

18. Шаповаленко М.В. Политическое развитие современных переходных обществ: теоретические подходы и основные тенденции: [Монография] / М.В. Шаповаленко. – Харьков, 2007. – 340 с.

19. Шемшученко Ю. С. Вибране [Текст] / Ю.С. Шемшученко. – К.: Наукова думка, 2005. – 592 с.

20. Kuciński J. Legislatywa – egzekutywa – judykatura: konstytucyjne instytucji i mechanizmy służące równowadze władz w polskim systemie trójpodziału [Текст] / J. Kuciński // – Warszawa : ELIPSA, 2010. – 406 с.

21. Wiatr J. Europa postkomunistyczna, przemiany państw i społeczeństwa po 1989 roku [Текст] / J. Wiatr. – Warszawa : Scholar, 2006. – 419 с.